

Rozhodl jsem se, že se pokusím o částečnou kolonizaci říší Be-čuanšských, a hodlám za tím účelem na své nejbližší cestě učiniti první přípravné kroky, kteréž takto podniknu: až s jednotlivými pohlaváry učiním smlouvu o prodeji nebo nájmu území a nabudu tak úrodných a zdravých pozemků, obrátím emigraci pilných a přičinlivých (ale jen takových) rolníků, zaměřenou dosud do Ameriky, s přiměřeným počtem řemeslníků, do těchto států.

Emil Holub, *Kolonisace Afriky*, 1882²

Koloniální sny českých vlastenců¹

V akademických i veřejných diskusích, vyvolaných migrační krizí, „válkami o pomníky“ a protirasistickými bouřemi v USA, často zaznívá názor, že českých zemí se žádný z těchto problémů nedotýká, neboť jejich obyvatelé se na koloniální expanzi nepodíleli. Skutečnost byla ale výrazně komplikovanější.

text **MARKÉTA KRÍŽOVÁ**

SPEKTAKULÁRNÍ VÝBOJE Portugalců, Španělů, Francouzů nebo Angličanů, podrobování mocných říší, rozdělování jejich bohatství, mapování dobytých území, to vše sledovali obyvatelé českých zemí vesměs na dálku, byť s velkým zájmem. Jistě i někteří Češi a Moravané překročili hranice známého. Ať už se jednalo o pobělohorského exulanta Augustina Herrmanna/Heřmana, autora první mapy anglické kolonie Virginie, nebo o jezuitské misionáře šířící katolickou víru či kult sv. Jana Nepomuckého od Kalifornie po Ohňovou zemi. Z pozdější doby lze zmínit botanika Tadeáše Haenka a jeho výzkumy v Bolívii (Vesmír 82, 564, 2003/10), případně odvážné cestovatele 19. a počátku 20. století – Emila Holuba, Enriqua Stanka Vráze či Alberta Vojtěcha Friče.

Skrze tyto dodnes připomínané postavy jako bychom se i my, jejich krajané pozdějších generací, podíleli na pozitivních stránkách zámořských objevů, na obohacování pokladnice vědění a šíření evropských civilizačních výtobytků. Zároveň ale panuje přesvědčení, že za stinné stránky koloniální expanze rozhodně neneseme vinu; že se

naši předkové v zámoří ani neobohatili, ani nepotřísnilo krví.

PLODY ZÁMOŘSKÝCH VÝPRAV I pokud necháme stranou skutečnost, že Augustin Heřman se předtím, než se jako respektovaný kolonista usadil v Marylandu, živil jako korzář a obchodník s otroky, takové nahlížení na českou (ne)účast v koloniálních procesech opomíjí jejich komplikovanou povahu. Dopisy obíhající v jezuitských refektářích nebo mezi osvícenskou vědeckou komunitou, případně černý sluha, jenž na dvoře některého z českých šlechticů plnil roli odznaku moci a společenského statutu, byli spíše symbolickými odlesky velkého světa. Důležitější je skutečnost, že také české země byly mezi 16. a 19. stoletím vtaženy do systému ekonomických a kulturních transferů.

Nejen v Anglii nebo Francii, ale také v Čechách a na Moravě se vlivem importu bavlny, pěstované černými otroky na amerických plantážích, mohlo dynamicky rozvíjet tkalcovství a na ně navázaná výrobní odvětví. Průmyslová revoluce podněcovala růst měst a bohatnutí do té doby marginálních

Snímek Markéta Krížová

podhorských oblastí, budování dopravní infrastruktury, rozvoj pojišťovnických a bankovních služeb, těžbu uhlí nutného pro pohon továrních strojů. Stěhování dělníků do měst vedlo k expanzi komerčního zemědělství, reagujícího na poptávku po potravinách v průmyslových regionech. Určité specificky české výrobky – sklo, barevně vzorované lněné tkaniny – zase nacházely odbytiště na koloniálních trzích.

Bylo by jistě nesmyslným zjednodušováním přisuzovat sklářům z Jizerských hor podíl na devastaci Afriky jen proto, že jablonecké korálky sloužily jako platidlo při transakcích na trzích s otroky v Kongu. Stejně tak nemůžeme svalit vinu na provazníky, vybavující lodě ve španělských a portugalských přístavech, na tovární dělníky ve francouzském Nantes, zpracovávající americký tabák a cukr, nebo všechny ty, kdo v Evropě a Severní Americe popíjeli kávu, čaj a čokoládu. Důležité ale je si tyto historické souvislosti uvědomovat a nepodléhat iluzi, že právě česká kotlina byla z globálního systému vyloučena.

Imperiálního dobrodružství Maxmiliána Habsburského v Mexiku (1861–1863) se zúčastnila tisícovka dobrovolníků naverbovaných po českých zemích a ani jeho katastrofické vyústění dobytelský zápal

Prof. MARKÉTA KRÍŽOVÁ, Ph.D., (*1974) vystudovala etnologii a historii na Filozofické fakultě UK, působí ve Středisku iberamerických studií FF UK.

neochladilo. „Mexikáni“ se vraceli zpět do Čech bez zlata a stříbra, přesto ale obeznámení s potenciálem zámořských území, plní historok a fantastické přírodně, exotických domorodců, úrodné půdě a nevyčerpátném nerostném bohatství.³

V následujících dekádách, kdy přírůstek obyvatel a komercializace zemědělství vytlačovaly chudší rolníky z vesnic, ale města jim, navzdory továrnímu boomeru, ne nabízela dostatek práce, zesílil vystěhovalecký proud, často směřující i mimo evropský kontinent. Tehdy začaly v českém tisku i ve veřejných projevech zaznívat plány na systematizaci takového osídlování. Pozornost se v této době spíše než na americký kontinent obracela k Africe, hlavnímu cíli imperiálního usilování evropských států.

Samo Rakousko-Uhersko zámořské državy nikdy nezískalo, navzdory ojedinělým a směšným pokusům, jako byl „objev“ Země Franze Josefa v roce 1873 (v podstatě neobyvatelná a obtížně využitelná jako námořní základna) nebo plavba k Nikobarským ostrovům o třináct let později. Právě proto byla ale i z pohledu Vídně tak důležitá průzkumná a kolonizační iniciativa Emila Holuba, byť nakonec z různých důvodů neúspěšná. Dostalo se mu oficiální podpory a záštity vídeňských úřadů – a zároveň nadšených ovací, špalírů a blahopřejných telegramů ze strany českých vlastenců, šťastných, že noha krajana vkročila do dosud neprobádaných území. Holub se těchto teritorií symbolicky zmocnil udělením jmen odkazujících na velké postavy českých dějin, například „jezero Jungmannovo“ (Chuai Jungmann).⁴ Ovšem na moderních mapách již toto ani jiná Holubem určená jména nenajdeme, jeho kartografické snahy neměly v rychle

postupujícím procesu poznávání a podrobování Afriky trvalý dopad.

Vzhledem k dlouhodobému soupeření Čechů s Němci nepřekvapí, že se spory přenášely také do diskusí o zámořské kolonizaci. Český tisk halasně pranýřoval bezprávi páchaná německými kolonisty na obyvatelích Afriky a nepřímou naznačoval paralely s „útlakem“ český mluvícího obyvatelstva na domácím území. K výpadům proti německé kolonizaci se připojily dokonce i české noviny vydávané krajany v USA. „Němci prý provozují v Africe otrokářství“, referoval v roce 1890 chicagský *Duch času*. „Jen v Africe? Vždyť jinde po světě, kde se domnívají býti pány situace, také!“⁵

DIVOŠSKÉ ZVYKY A VĚDECKÁ KOŘIST

Téma vztahů s domorodci je v rámci studia kolonialismu a jeho dlouhodobých důsledků zásadní. Každé lidské společenství pokládá své hodnoty za absolutní a nadřazené ostatním. Objevny plavby 16. až 18. století ale přinesly evropským intelektuálům setkání s tak zásadní rozmanitostí lidského rodu, že byli nuceni

- 1) Tento článek je výstupem projektu Univerzity Karlovy Progres Q09 *Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa*.
- 2) Emil Holub: *Kolonisace Afriky. Angličané v Jižní Africe*, Praha 1882, s. 10–11.
- 3) Například Lubomír Sršeň: *Bratři Kaehligovi z Prahy ve službách císaře Maxmiliána v Mexiku*, Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie 55, 1–40, 2001/1–2.
- 4) Martin Šámal: *Emil Holub: Cestovatel – etnograf – sběratel*, Praha 2013.
- 5) *Duch času*, 12. 10. 1890, s. 2.
- 6) Jakub Malý: *Naše znovuzrození: přehled národního života českého za posledního půlstoletí*, Praha 1888, část 1, s. 3.
- 7) V češtině tento novotvar, označující „divokého člověka“, zavedl Josef Jungmann v překladu Chateaubriandova románu *Atala*, Praha 1805.

1. Vlevo: SOCHY „mouřeninů“ podírají balkon Morzinského paláce v pražské Nerudově ulici – představy o zámořských domorodcích v českých zemích.
2. Vpravo: AFRIČTÍ KOUZELNÍCI „léčí“ nemocné dítě. Degradující pohled na domorodce z pozice evropské vědy. Ilustrace Emil Holub, *Druhá cesta po jižní Africe*, 1890.

je jasně utřídit a v rámci tohoto třídění najít důvody, proč právě Evropané, evropská „rasa“, jsou oprávněni přikazovat příslušníkům ras ostatních. Také nevybíravý postup zámořské kolonizace se často opíral o představu o přirozené hierarchii různých lidských skupin.

Hlavním znakem evropské rasy měly být její intelektuální a kulturní schopnosti a morální standardy, biologicky podmíněné – například větší kapacitou mozku – a zároveň soustavně a systematicky po mnoho tisíc let rozvíjené. Korpus literatury krásné i odborné, komplikovaný systém práva, umělecká produkce všeho druhu, technologický pokrok, všechny tyto činnosti, znalosti a instituce a samozřejmě také křesťanské náboženství (ve všech jeho variantách) byly prohlášeny za znaky jednoznačně odlišující Evropany od zbytku světa.

V českých zemích se protagonisté národního obrození od začátku snažili prokázat vyspělost Čechů a jejich schopnost plně se začlenit mezi civilizované národy. Hlavním symbolickým i reálným soupeřem pro ně samozřejmě zůstávali Němci, všeobecně ale usilovali o to, stanout jako rovní s rovnými „v řadách národů evropských“.⁶ Odtud již byl jen krok k přijetí přezíravého pohledu na zámořské divočky,⁷ protipól civilizovaného Evropana.

Žádný český cestovatel nikdy neprotestoval proti samotnému principu zámořské kolonizace. Jen ojediněle zazněly výhrady proti konkrétním případům brutálního nakládání s domorodci, především pokud je páchali němečtí kolonisté. Jisté romantické souznění Češi pociťovali ve vztahu k severoamerickým indiánům, nicméně i populární romány Karla Maye přispívaly k upevnování názoru, že tito „primitivové“ jsou oprávněně odsouzeni k zániku. Vždyť Vinnetou se stal úspěštilým divochem především díky tomu, že jej vychoval bílý učitel.

Přezíravý pohled na domorodce najdeme u Holuba, u lékaře Pavla Durdíka, jenž v letech 1877–1883 pobýval v jihovýchodní Asii (ve službách holandské koloniální armády), nebo u geologa Otakara Feistmantla, který v téže době sloužil britské koloniální správě v Indii.⁸ A projevoval se i v populární zábavě konce 19. století, „etnografických přehlídkách“. Při nich byli vystavováni „primitivové“ přivezení z různých částí světa, často spolu s typickými domácími nebo divokými zvířaty.

Před zraky platicího publika „divoši“ inscenovali svůj „každodenní život“, „tradiční“ řemesla a zvyky. Skrze tyto inscenace – konané pod záštitou prominentních vědeckých institucí, muzeí a univerzitních ústavů – se diváci mohli utvrzovat v přesvědčení o své vyspělosti a nadřazenosti. V Praze byli již v osmdesátých letech 19. století k vidění „Laponci“ (Samové), „Dahomejci“, tedy představení africké, nebo „Eskymáci“ (Inuité) z Labradoru. Velký ohlas získala „habešská vesnice“, předváděná na Jubilejní výstavě v Praze roku 1908, v níž vystupovalo několik desítek afrických mužů, žen a dětí.⁹

Všechny tyto přehlídky dodávali především němečtí podnikatelé. Nicméně Emil Holub, jak nadšeně referoval dobový tisk, „přivezl do Prahy osmileté děvčátko afrického kmene Bečuánů, kterému dal jméno Bella, dva živé africké sokoly, dvě sovy, živou opici a velkého afrického psa“.¹⁰ Černá dívka je tu postavena na roven naloženým exotickým zvířatům, autoritativní role jejího pána je potvrzena udělením jména. V letech 1908–1909 putoval po českých městech cestovatel Alberto Vojtěch Frič se „svým indiánem“ Čerwuišem, kterého předváděl zcela v linii etnografických přehlídek jako primitivního nedotčeného divocha, protipól civilizovaného Čecha.

Zájem domácího publika o dění v zámoří a o etnografické přehlídky ukazuje význam exotických témat pro vyjednávání statusu Čechů jakožto „vyspělého“ národa, který může stanout po boku ostatních progresivních národů světa zapojených do globálního koloniálního dění. Exotika se navíc stávala důležitou součástí vznikající masové kultury.

Významnou roli v takovém chápání sebe samých i mimoevropských „jiných“ samozřejmě hrál darwinismus, nová vědecká a zároveň společenská doktrína, která

3

Náprstkovo Průmyslové muzeum v Praze. Z oddělení uměleckého průmyslu čínského, japonského a indického. Kreslí J. Šubarda.

3. **INTERIÉR NÁPRSTKOVA MUZEA**, díky němuž mohli Češi na konci 19. století poznávat vzdálené kraje (vyobrazení v časopise *Světovzor*, 21. srpna 1885).
 4. **CESTOVATEL** Alberto Vojtěch Frič a jeho indiánský sluha Čerwuiš v pražském bytě – inscenovaná scéna nadvlády bílého muže (vyobrazení v Jičínských novinách, 4. dubna 1909).
 5. **„HABEŠSKÁ VESNICE“** na Jubilejní výstavě v Praze v roce 1906. Exotika Afriky nabídnutá pražským měšťanům (dobová pohlednice).
 6. **ÉDOUARD MANET: Poprava Maxmiliána Habsburského v Mexiku** 19. června 1867, 1868, olej na plátně, 305 x 252 cm.

během druhé poloviny 19. století výrazně proměnila uvažování o přírodě, člověku a společnosti, a obecně pak nárůst autority a společenské prestiže přírodních věd. Zákony přirozeného a pohlavního výběru

rezonovaly s hodnotami industriálního kapitalismu, s konceptem volného trhu. I Češi se cítili těmi, kdo v nemilosrdném boji všech proti všem obstáli a zařadili se mezi vyspělé civilizované národy.

Svědectvím nevyjádřených koloniálních ambicí se stalo také Náprstkovo muzeum, založené roku 1874 jako České průmyslové muzeum. Jeho prvotním posláním bylo demonstrování vývoje lidského umu a postupného osvobození ducha z břemene manuální práce. Samotné zřízení muzea, „chrám vědění“, potvrzovalo civilizovanost Čechů, stojících po boku kultivovaných evropských národů. Exotické exponáty a „primitivní technologie“ poskytovaly účinný kontrast k obrazu vyspělého českého průmyslu a mimoto demonstrovaly odvahu a průbojnost českých cestovatelů. Symbolické ovládnutí, spoutání „divochoů“ v rámci muzejních sbírek stvrzovalo jejich podřadné postavení.

Sousloví „vědecká kořist“ se objevuje velmi často v soukromé komunikaci i v novinových článcích referujících o akvizicích nových sbírek pro Náprstkovu muzeum.

STANOUT PO BOKU IMPERIÁLNÍCH MOCNOSTÍ
 Zkušenosti s kulturní a náboženskou jinačností a další sebevědomí při pozdvihování „barbarů“ na vyšší civilizační úroveň získávali čeští experti po roce 1878 vysílání do rakousko-uherského „protektorátu“ v Bosně a Hercegovině. Poslední vlna českého koloniálního nadšení pak následovala vzápětí po vyhlášení samostatného Československa v roce 1918. Německu, hlavnímu poraženému

v první světové válce, vítězné mocnosti odebraly jeho zámořské kolonie a v českém tisku byla vážně diskutována možnost získat některou z nich. Pozornost se soustředila zejména na Togo, enklávu v západní Africe na pobřeží Beninského zálivu.

Argumenty, které v této debatě zaznívaly, v zásadě opakovaly to, co bylo řečeno v předchozích dekádách. Kompaktní zámořské osady složené výlučně z Českoslováků měly poskytnout ekonomické výhody domácím obchodníkům a průmyslníkům tím, že by je přímo a bez nutnosti platit zprostředkovatelům napojily na obchodní trasy a zajistily jim dodávky žádaných surovin a zboží a obydlí československých výrobců. Zároveň se očekávalo, že budou osadníci v zámoří pilně udržovat a propagovat český jazyk a kulturu. Hlavním ziskem ale mělo být zviditelnění českého národa na koncertu velmocí. „Svými koloniemi dostali bychom se do středu světa, kdežto takto jsme na jeho okraji, ježto jen v koloniích jest možný bezprostřední styk s ostatními mocnostmi.“¹¹ Naopak ignorována byla skutečnost, že tato území obývalo početné obyvatelstvo; že by se Češi, čerstvě osvobození zpod „habsburského jha“, sami proměnili v utlačovatele národů jiných.

Togo se nakonec stalo mandátním územím Spojených národů pod správou Francie. Neuspěly ani plány na vybudování československých osad v Habeši (Etiopii) vyhlášené ve stejné době. Civilizační ambice si Češi částečně plnili na Podkarpatské Rusi, na jejíž obyvatele opět byly aplikovány stereotypy „divochoů“, jež je třeba vzdělávat a trestat, aby se jim otevřela cesta k alespoň částečnému překonání zaostalosti, špíny a pověřčivosti. Svým biologickým ustrojením nedosahují úrovně vyspělých Evropanů.¹²

Ani české země nebyly tedy vyloučeny z globální kultury kolonialismu. Mezi 16. a 20. stoletím se staly součástí nového myšlenkového i mocenského konceptu „Evropy“ a z nového světového řádu profitovaly. Imaginace rasových a civilizačních diferencí a odpovídajících hierarchií, v nichž bylo hledáno důstojné místo pro český národ, zde dlouhodobě nacházely výraznou odezvu, reflektovaly postoje formulované v imperiálních metropolích, zároveň je ale přizpůsobovaly místním potřebám a podmínkám. ●

8) Pavel Durdík: *Pět let na Sumatře*, Praha 1893; týž, *U lidožroutů*, Praha 1897; Otakar Feistmantel: *Osm let ve východní Indii*, Praha 1884.
 9) Filip Herza: *Imaginace jinačnosti: Pražské přehlídky lidských kuriozit v 19. a 20. století*, Praha 2020, zejména s. 76–91, 145–172.
 10) Národní listy, 18. 10. 1879, s. 2.
 11) V. Forster: *Je nám třeba koloniálního území?*, Národní listy 29. 1. 1919, s. 4.
 12) Stanislav Holubec: *Mezi slovanskou vzájemností a orientalismem: České zobrazování Podkarpatské Rusi a jejích obyvatel v publicistice dvacátých let minulého století*, Soudobé dějiny 23, 529–561, 2016/4.